

Igen értékes adatokat kaphatnánk még, ha a vizsgálat eredményét a gyermekek neme, szociális környezete, nemzetisége szerint osztályoznók; továbbá, ha az eredményeket ugyanazon gyermekeknél az egy év után megismételt vizsgálat adataival hasonlítanók össze. Ezekre azonban ezúttal nem terjeszkedtem ki, de remélem, hogy ezek feldolgozásában a hasonló pszichológiai vizsgálatok iránt lelkesedő tanítótársaim, főleg pedig tanítónőink ma még hiányzó adatait is felhasználhatom. Az eredmény nagyon megérdemli a ráfordított fáradságot, mert általa növendékeink lelkének egészen új világába nyerünk bepillantást, ami tanítói működésünknek is értékes irányítója lehet.¹

ÉLTES MÁTYÁS.

A GYERMEKLELEK SZUBJEKTIVIZMUSÁRÓL.

Minden igazságban — a helyes megfigyelésben éppúgy, mint a helyes megállapításban — van szubjektív és objektív elem s mind a kettő egyaránt fontos. Szubjektíve akkor igaz valami, ha érzéseim helyesen működtek a megfigyelésben s gondolkodásom, akarásom szabad volt a következtetésben. Ha rosszul látok valamit, vagy pl. gyávaságból

¹ **Irodalom** (a szövegben említetteken kívül): a) *Magyar munkák*: Molnár O.: Bevezetés a gyermektanulmányba. Kolozsvár, 1913. Szerző kiad. — Dr. Kócsy F.: Az értelmi fejlettség kérdéséhez. Bűnügyi Szemle, 1913. évf. 2. sz. — Dr. Ranschburg Pál: Pszichológiai tanulmányok I. és II. kötet. Kiadja a M. Gyermektanulm. Társ. — Ballai K.: A gyermektanulm. módszerei. A M. Gyermektanulm. Társ. füzetes vállalata. I. füzet. — Berkovics René dr.: A gyermeki intelligencia vizsgálata. A Gyermek, 1913. évf. — Éltés M.: Hogyan vizsgáljuk meg a gyöngetehetségű gyermekeket. Budapest, 1913. Toldi. — U. a.: A Binet-Simon-féle intelligencia-vizsgáló módszer eredménye magyar gyermekeken. A Gyermek, 1914. évf. — Büchler H.: Az intelligencia vizsgálata. Izr. Tanügyi Ért. 1913. — Kopf Vilma: A hamburgi intelligencia-vizsgálatok testsorozata. Népművelés, 1915. évf. — Staindl: A Binet-Simon-féle próbák megismétlése gyöngetehetségű gyermekekkel. Népművelés, 1915. — Továbbá: Nagy László dolgozatai, aki elsőnek fordította le kitünő nyelvezettel a francia próbákat magyar nyelvre. «A Gyermek» majd minden számában van szó a módszerrel végzett külföldi vizsgálatokról. — b) *A külföldiek közül felemlítem Binet és Simon munkáit a L'Anné psychologique 1905—1911. évf. Paris, Alcan. (Megvan az egyet. könyvtárban.) Binet: Les idées modernes sur les enfants; magyarul a Gyermekt. Társaság könyvtárában Az iskolás gyermekek lélektana c., ford. Dienes V. Bp., 1916. Eggenberger. — Terman and Child: A tentative revision and extension of the Binet-Simon measuring Scale. Journ. of educat. Psychol. 1912. évf.*

nem merem a következtetést levonni, ha valami szenvedély elvakít és megzavarja logikámat, nem állapíthatok meg semmit helyesen. Ezenkívül, ha nem tudom, mit akarok vagy ha semmi szándékom nincs, akkor sem állapíthatok meg igazságot. Mindezt így fejezhetném ki, hogy az *énnek* őszinte, helyes, intenzív érzése kell a helyes megállapításhoz, a helyes megfigyeléshez éppúgy, mint a helyes következtetéshez. Ez azonban csak az egyik eleme az igazságnak, a reális gondolkodásnak. Éppen ilyen szükséges a dolgok tulajdonságainak, törvényeinek ismerése, megértése: az objektív tudás. A gondolkodásnak ez az objektív eleme a tapasztalások eredménye s azok nélkül nem lehetséges.

A gyermek lelkében az igazság szubjektív eleme fokozottabb mértékben van meg, mint a felnőttében. A felnőtt és a gyermek közt az a legnagyobb különbség, hogy az egyik élt már, a másik éppen kezd élni; az egyik tapasztalt már, a másiknak nincsenek tapasztalatai. Ezzel szorosan kapcsolatos a gyermeklélek túlzott szubjektivizmusa, amely minden sajátosságának, egész lényének alapja s amely a felnőtt ember lelkétől az övét megkülönbözteti. A gyermek mindent kizárólag szubjektív szempontból néz; csak önmagát érzi; a dolgok törvényeiről, tulajdonságairól nincs tudomása. Az egyetlen, amit a világból ismer és tudomásul vesz: önnönmaga; az *énnek* ezt a megérzését nem zavarja meg semmi. Mindig tudja, mit akar és mindig intenzíven akar; őszintén és egyszerűen áll a dolgokkal szemben, nincsenek mellékgondolatai, mellékszándékai. De *csak* azt tudja, hogy *ő* mit lát, *csak* azt tudja, hogy *ő* mit akar; ami rajta kívül van, azt nem ismeri, nem érti, nem veszi tekintetbe. Ez a féligazság az *ő* igazsága, ez az egyoldalú logika az *ő* logikája. Így alakulnak benne, jóllehet érzékei épek, olyan fogalmak, amelyek a valóságos dolgoknak nem felelnek meg s így következtet olyat, ami a valóságban nem lehetséges. A gondolkodást, ezt az egész nagy apparátust magával hozza a világra, de nem tud igazán élni vele, egészen másként használja és másra használja, mint amire tulajdonképpen való.

A gondolkodás ősi szerkezetét nagyszerűen megfigyelhetjük a gyermekben, mert a magunk gondolkodásában nem tudjuk elválasztani azt, ami a tapasztalásokból ered, attól, aminek gyökere kizárólag bennünk van. Szinte kísérleti beállításban láthatjuk az emberi gondolkodást; le van hántva róla mindaz, ami kívülről hatolt bele.

A gyermek gondolkodását kétféleképpen figyelhetjük meg: a játékán vagy a beszédén keresztül. Ez utóbbi módot választom.

A gyermek beszédében a gondolkodása híven tükröződik; hívebben, mint a felnőttében az övé. A gyermek beszéde jellemzőbb a beszélőre, mint a felnőtté s így érdekesebb is megfigyelni. A fel-

nőttek között csak a művészek nyelve érdemes ilyen szempontból való megfigyelésre. E különbségnek mélyen rejlő magyarázata van a gyermek sajátos helyzetében. A felnőttek is elég fontos a beszéd és sokat beletesz abba a maga lelkéből, de a kicsi gyerekeknek még sokkal fontosabb. A gyermeknek egészen mást, többet jelentenek a szók, mint nekünk. A felnőttek a beszéd *egyik* fontos mód a gondolatok, vágyak, akarások kifejezésére. A gyermeknek pedig csak ez az *egyetlenegy* eszköze van arra, hogy kifejezze és elérje azt, amit akar. A felnőtt ember rendszerint más egyéb cselekvések által is elérheti azt, amire szüksége van: megszerzi, megcsinálja. De amit a gyerek megcsinálni tud, az rendkívül kevés. Mihelyt nem játékból akar valamit, hanem igazán szüksége van rá, éreznie kell, hogy ereje, ügyessége és főleg szabadsága nagyon kevés. Nem tudja ezt így, de benne él mégis, hogy csak általunk szerezhethet meg minden lényegeset. Amit kér, azt odaadjuk neki; amit kérdez, tudni akar, arra válaszolunk. A világból csak annyi az övé, amennyit megnevezni tud. Minden új szóval egy új darabját hódítja meg.

S ha a beszédnek másik — szellemibb — jelentőségére gondolunk, arra t. i., hogy ez a gondolatok közlésének, a másokkal való érintkezésnek az eszköze, akkor is azt látjuk, hogy a gyermeknek ezért is még fontosabb, mint nekünk. Mikor van leginkább szükségünk arra, hogy gondolatainkat másokkal közöljük? Ha valami újat, érdekeset tapasztalunk, gondolunk. Mennyivel többször érezheti ezt a szükségletet a gyermek, aki minden lépésre új csodát fedez föl, aki mindent először lát, hall, érez, akit minden végtelenül érdekel s ezért a közlés vágya elemi erővel tör ki belőle?! Beszéde ama rövid idő alatt, míg kialakul, nemcsak eltanulások, sablonok sorozata, hanem élő és fejlődő valóság, amelyben az eleven, fejlődő lélek folyton megvilágoskodik.

Nézzük, hogyan tükröződnek a gyermek beszédében a gondolkodásának előbb említett sajátosságai.

A fogalmak alkotásának főfeltétele és eszköze az absztrahálás. A lényeges vonásokat kiragadjuk a dolgokból s azok alapján alkotunk fogalmakat. Veszületett tulajdonsága a gondolkodásnak, hogy nem egyformán veszi tudomásul a dolgok minden vonását, hanem kiragad egyet vagy egynehányat s a többivel nem törődik. Ha a dolgoknak minden vonását egyformán tudomásul vennők, gondolkodásunk nagy káoszban oszlanék fel. A gyermek minden dologból egy vonást ragad ki s erre épül megfigyelése, emlékezése, tudása. De ebben az eljárásában szinte nehéz az absztrahálás képességét felismerni, mert míg az a *lényeges* vonások kiragadása, a gyermek egyszerűen *egy* vonást ragad ki, amely csak szubjektív szempontból

fontos, s éppenúgy lehet lényeges, mint lényegtelen. Hiszen, hogy valamiben mi a lényeges, azt csak összehasonlítások, tehát tapasztalatok alapján tudhatjuk. Aki először lát életében asztalt, könnyen hiheti, hogy az asztal elnevezés pl. a színre vonatkozik. A gyermek igen sokszor először látott dologgal kapcsolatban ismeri meg az elnevezést.

Mint hogy a gyermeknek tapasztalatai nincsenek, a tapasztalatok adta tudás helyén az erős és biztos szubjektivizmus van, ez irányítja a gondolkodását a kiválasztásban. Hogy valamiből mit választ ki lényeges vonásként, az a pillanattól függ. Esetleg azt, ami éppen új neki; máskor, ami kellemes vagy szükséges. Állandó törvényei nincsenek a kiválasztásnak, de szilárd és biztos alapja van az énbén, amely abban a pillanatban szükségszerűen választja éppen azt az egyet. Neki végtelenül lényeges lesz az, amit kiválaszt s abban a pillanatban elválaszthatatlanul összenő az egész képzetel. Szubjektivizmusának abszolút volta éppen abban nyilvánul, hogy ami benne megy végbe, annak aránytalanul nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint annak, amit lát, tapasztal. Ha már hozzákötötte a benyomást egy lényegtelen vonáshoz, akkor már a tapasztalás sem győzheti meg arról, hogy az csakugyan lényegtelen. Erre nézve rendkívül jellemző a következő eset. Egy 4 éves kis leány előtt apja s a félig-meddig idegen nagybácsi egymás mellett ültek; a nagybácsi ingerkedett a kislánnyal s azt mondta neki: «Tudod mit? most te leszel az én kis lányom, én leszek a te apád és elviszlek magammal». A gyerek tiltakozott, nem volt inyére a tréfa és mindinkább nyugtalanította a dolog. Végre egészen izgatottan kijelentette: «Az nem lehet! te nem lehetsz az én apám». «Mért ne lehetnék?» kérdezték tőle. A gyerek segítséget keresett, valami ténnyt, amire támaszkodhassék s mert hamarjában jobbat nem talált, azt mondta: «Mert neked sapkád van, apának meg kalapja van». A bácsi erre kicserélte sapkáját az apa kalapjával s fejére tette a kalapot, amire a gyerek rémült és keserves sírásban tört ki s órákig nem lehetett megnyugtatni.

Ez az embrionális absztrahálás, amelyből éppenúgy, mint az embrióból az élet, a leglényegesebb vonás hiányzik, rányomja bélyegét a gyermek elnevezéseire, szavaira. Ez elnevezések részben a felnőttek szavainak egyszerű utánzásából erednek, részben bizonyos okoskodás, gondolkodás eredményei.

Az utánzásában is ez a szubjektivizmus érvényesül. A gyermek nagyon rosszul utánozza a felnőttek szavait, de igen jól utánoz annyiban, hogy mindig valami *neki* lényegeset ragad ki a hallott szóból, azt híven reprodukálja s a többivel nem törődik. Neki a hallott szó is jelenség, amelynek vannak szubjektive lényeges és lényegtelen vonásai.

A feltűnőbb hangok jobban megragadják a figyelmét, azokat túlzottan is kidomborítja, a többi helyett esetleg egészen másokat mond. Amit ő jellemzőnek és fontosnak érez, az a felnőttek szempontjából természetesen nem mindig lényeges. Pl. sosem szoktuk a szókat a hangok erősségének szempontjából nézni; a gyermekben pedig gyakran, mint lényegesként kiragadott vonás, ez szolgál alapul az ő alkotásához. Ime néhány példa. A kis lányom első szava «rrrrá» volt, ami a virágot jelentette. Az «r» hanghoz képest a «vi» s az alig hallható «g» elenyésző csekélységek voltak. A «nincs» szót «nncs»-nek, az inget «ng»-nek, a hintát eleinte «hnká»-nak mondta, aztán később kijavította «hntá»-ra. Az «orra» szót órának mondtuk előtte s ő így mondta «oa», aztán észrevette, hogy ott van még egyéb is és kijavította, lett «óba». Így aztán már jó volt. Mert ebben a szóban a magánhangzók vonták magukra a figyelmét:

Ha a szóban valami feltűnőbb hangcsoport van, amely a szó ritmusát megadja, azt is rendszerint híven reprodukálja. A hangsúly iránt kifejlett érzéke van. A párna szóban csak az tűnik fel neki, hogy a közepén valami erősen hangzó van s így mondja: «mámma». A zemlye: «nyemnye»; alma: előbb «amma», aztán lesz «amja»; a szalag: «jajja», később «jajjag»; a gomb: «bjomm»; a villanyos: «ijjasony».

A beszélni tanulás szempontjából rendkívül fontos az absztrahálásnak ez a módja, mert ha a hallott szóban minden hangot egyaránt pontosan és híven akarna utánozni, zavarná, hogy rosszul mondja, jól pedig nem tudná. S mivel ez a funkció ilyen szubjektív alapokon áll, azért örül annak, amit alkot és azért elégszik meg vele, mert azzal valamit kifejez, ami — ha öntudatlanul is — szándéka volt.

De tán még érdekesebben nyilvánul ez a tulajdonság azokban a kifejezésekben, amelyeket maga alkot. Ilyenkor t. i. nem egyszerű utánzás, hanem bizonyos gondolkodás alapján származik az elnevezés. Feltűnik neki valami új és meg akarja nevezni, de nem ismeri a szükséges kifejezést s meglévő szókincséből kell választania egyet vagy esetleg egészen újat csinálnia. Ahogyan elnevez valamit, aminek a valódi nevét nem tudja, abból rendszeren megtudjuk, melyik az a kiragadott egy vonás s mi volt a szubjektív szempont, amely éppen ezt az egyet mutatta fontosnak.

Némelykor véletlenül csakugyan lényeges az, amit a gyermek annak tart. Két kis testvér közül az egyik falun tanult meg beszélni s a madarat elnevezte «habu»-nak; amikor a városi lakásban később megpillantotta a legyet, azt is ugyanígy nevezte. A másik városban kezdett beszélni s a legyet «bo»-nak mondta; amikor a szabadban madarat látott, az is «bo» lett. Itt tehát a repülés volt a kiragadott vonás; ehhez képest az állat formája, nagysága mellékes — ami kö-

rülbelül igaz is. A kislányom a lépcsőház mennyezetéről aláfüggő lámpát elnevezte «ászlólámpá»-nak. Mivel pedig «ászló» a zászlót jelentette, így tudtam meg, hogy a zászlóban nem a színek a fontosak neki, se a forma, hanem az, hogy a levegőben lóg — ami tán éppen akkor új volt neki és azért vonta magára a figyelmét jobban, mint a színek. — Az ebéd és vacsora szókat gyakran összecseréli. Ebéd előtt azt kiabálta egyszer: hozd már a vacsorámat, kapok már jó vacsorát stb. Mikor behozták a levest, megnézte, kicsit zavarodottan föl nézett és azt mondta: ez nem vacsora, ez *ebéd*. Úgy látszik, ebéd és vacsora közt a lényeges különbségnek azt tekintette, hogy ebédre levest kap az ember, vacsorára meg nem. Valószínűen azért, mert szereti a levest. Itt ugyan nem éppen újonnan csinált kifejezésről van szó, mert az ebéd szót már ismeri, de még nem tudja pontosan a jelentését s ehhez a kiragadott vonáshoz fűzi. A kabátot 1½ éves korában «kabi»-nak nevezi, s amikor ráadják az ú. n. «barterlit», azt is «kabi»-nak mondja. Nyilván mind a kettőben az volt a fontos, hogy ráadták, mert más közös vonás a két dolog közt nincsen. Az írásban is a mozdulat a fontos, nem az eredmény, mert amikor cipője orrával kotorássza a falat, azt mondja, hogy ír. Ugyanígy a fésülésben is a mozdulat a lényeges, nem a haj és a fésű, mert amikor a kalapját keféli valaki, ő azt mondja, hogy «fésüli a kalapját». A mozdulat valószínűleg azért érdekli az ilyen egyszerű cselekvésekben, mert azt ő maga is tudja és szokta csinálni. — Éppen ilyen szubjektív okokból nevezi a pecsétnyomót, amelyet játékból szeret felállítani: «áll»-nak. Ez a szubjektív absztrahálás, bár a mi szempontunkból helytelen eredményekre vezet, céljának mégis teljesen megfelel. Egyszerűsíti a komplikált világot, s lehetővé teszi a lélek biztos, nyugodt harmóniáját. Az absztrahálás ösztönszerű védekezés a külső világ komplikáltsága, a sokféle benyomás okozta zűrzavar ellen; hogy reális-e vagy nem, az ebből a szempontból nem is lényeges.

Nézzük most a gondolkodás második lépcsőfokát, amely erre épül. A következtetést, amely a fogalmakra épül. A gyermek már csak azért sem következtethet a valóságnak megfelelően, mert a fogalmai nem egyeznek meg a valósággal, de ez csak egyik oka a következtetésében nyilvánuló sajátságoknak. Következtetése is az abszolút szubjektivizmus alapján áll s valamint megfigyelése irreális fogalmakra, a következtetése irreális eredményekre vezet. Mint ahogyan a helyes absztraháláshoz a dolgok lényeges tulajdonságainak, éppen úgy a helyes következtetéshez a dolgok összefüggésének, az összefüggések lényegének az ismerete kell s ez is éppen úgy lehetetlen tapasztalások nélkül, mint a másik. A tapasztalás adta tudás helyén itt is a szub-

jektivizmus van, ami a gyermek gondolkodásának logikáját s egyszerűsége képtelenségét megmagyarázza.

A következtetés mindig bizonyos analógiák alapján történik; ha az analógia helyes, akkor a következtetés is helyes. Mivel pedig a dolgok lényegükben sokfélék, a tudásoknak bizonyos elrendezettsége kell ahhoz, hogy az analógia helyes legyen. A felnőtt emberben is felidézük egymást az olyan képzetek, amelyek együtt szerepeltek valamikor, de ha összefüggésük nem volt lényeges vagy állandó, kiszorítja őket azonnal gondolkodásából s nem következtet az ilyen asszociációk alapján. Mert a felnőtt tudja, érzi, hogy az összefüggésben mi a lényeges és uralkodik a tudásán. A gyermek lelkében a tudások nincsenek elrendezve, nincsenek kapcsolatok azok közt, amelyek lényegükben rokonok és nincsenek szempontok, amelyek az egymástól idegeneket távol tartják. Nem veszi tudomásul, hogy a dolgok sokfélék s amit egyszer együtt látott, azt elválaszthatatlannak hiszi; ami valamiben hasonlít a másikkhoz, azt azonosnak tartja azzal; ami egyszer követte a másikat, azt mindig elvárja, mint következményt. *Korlátlanul* használja az analógiákat s következtet egyes tapasztalások alapján, minden különbségtevéssel nélkül. Ha látott egyszer csatorna-elzáró négyzetes fehér követ, amelynek közepén kerek mélyedés van, minden szögletes fehér kővön keresi a mélyedést, sőt követeli; azt hiszi, hogy az a kőnek lényeges tulajdonsága. Amikor megtanulja a skatulya kinyitását, mindent ki akar nyitni, ami a kezébe akad.

A gyermeknek ez a tulajdonsága, a korlátlan, képtelen analógiák alapján való következtetés megint egyrészt a tapasztalatok hiányából, másrészt a korlátlan szubjektívizmusból ered. A dolgok közt egyrészt azért nem tesz különbséget, mert nem ismeri őket, mert nem tapasztalta, hogy ami az egyikre igaz, a másikkra esetleg nem igaz; de másrészt azért, mert mindent *csak* abból a szempontból néz, hogy vele milyen viszonyban van. A dolgokat, tapasztalásait nem egymáshoz viszonyítja s így aszerint ítéli meg értéküket, jelentőségüket, hogy *benne* hogyan jelennek meg, *neki* mennyire fontosak. A felnőtt tudja, hogy a tapasztalásokban sok a véletlen, a csalódás, mert tapasztalásait összehasonlítja egymással; a gyermek túlságos jelentőséget tulajdonít a tapasztalásának. Ami benne egyszer együtt szerepelt, az szorosan együtt marad, mindig felidézi egymást s mert nincs semmi objektívizmus benne, nem tud uralkodni a felidézett képzeteken, egészen hatalmukba kerül. Ha valami nem következik be, ami máskor hasonló körülmények között bekövetkezett, az bántja, nyugtalanítja, mert éppen énjével olyan szoros összeköttetésben van minden, amit tapasztal, vagy gondol. Pl. ha az utcán elesik, rendesen bepiskolódik a keztyűje. Egyszer megbotlott a kislányom, de keze

nem érte egészen a földet: «piszkos a keztyűje», mondta; de észreveszi, hogy nem piszkos, lehajol, a földhöz dörgöli a kezét s most már megnyugodva mutatja: «piszkos a keztyűje!» — A dolgok értéke között is egészen szubjektíve tesz különbséget. A kicsi éppen úgy érdekli, mint a nagy; az értékes éppen úgy, mint az értéktelen. A takarón maradt morzsa esetleg értékesebb neki, mint a babája, mert órákig eljátszik vele. Egy 5—6 éves kislány a testvére születése napján mélységes meghatottsággal nyújtotta át ajándékát: egy darab fehér kalap-gummit s végtelenül fájt neki, hogy kinevették, mert a gummidarabbal ő szeretett játszani s azért ajándéknak érezte, hogy odaadja.

Mennél kisebb a gyermek, annál mélyebbre nyúlik az objektív különbségtételnek ez a hiánya s olyan dolgokat is egyformáknak érez, amelyeket a felnőtt jóformán össze se tud hasonlítani. Nem tesz pl. különbséget élő és élettelen, állat és ember közt; részben azért, mert őt minden egyformán érdekli, vele minden egyforma viszonyban van s ez a szubjektív szempont minden mást háttérbe szorít. A kislánynom első mondatai közt volt a «kutyuska deje Atához», amit az utcán gyakran mondogatott, ha kutyát látott; s amikor a Városligetben megpillantotta a tavat, természetes hangon mondta neki: «vize deje Atához». — Feltűnt neki egy szép rózsza a kertben, amely feléje fordult és magában beszélve mondta sokszor egymásután: «rózsza nézi Atababát». Máskor meg kavicsokkal játszott s amikor hazaindultunk, ünneplésen elbúcsuzott a kavicstól: «szelbusz, kabics!» mert megszerette. «Cikababá»-nak hitta a kedvenc babáját s amikor az utcán megtetszett neki egy kutyá vagy kocsi, örömmel kiabálta: «kutyababa», vagy «kocsikababa», amivel örömét és szeretetét akarta kifejezni. Amit megtanult az egyik dologgal kapcsolatban, azt nyugodtan alkalmazza lényegesen másra is. A piszkos szót saját piszkos kezével kapcsolatban ismerte meg. Azontúl minden szürke és barna foltot a piszkos szóval jelölt. A foltoshátú ló, kutya «piszkos» volt; s amikor egyszer fölpillantott a borús égre, fölmutatott és azt mondta: «piszkos». A helytelen analógia itt közvetlenül összefügg a fogalomalkotással. Amikor a kezén lévő szürke foltokról megtudta, hogy «piszkos», ebben a szóban hihetően nem érzett mást lényegesnek, mint a szürkeséget, s ezzel az egy, kiragadott vonással kapcsolta össze a szót s így a szürkeség és a piszkosság az ő szemében már most elválaszthatatlanul összetartozó jelenség; bárhol találkozók is szürkeséggel, égen, földön, az csak piszkos lehet. A tapasztalás szubjektív fontossága mellett a dolgok közt lévő objektív különbségeket nem veszi tudomásul.

Természetesen éppen úgy nincs érzéke a nyelvtani különbségek iránt. Ige, főnév, tulajdonnév az ő szempontjából nem lényegesen különböző dolgok. Az igét főnévként, a főnevet ige módjára ragozza;

névelőt rak az ige elé, a tulajdonnévvel dolgot jelöl. Amikor a névelőt megtanulja, mindent névelővel mond s mikor járni akar, így mondja: «a jár-jár». A kicsinyítő képzőt igékhez is fűzi eleinte. Ha ki akar nyitni valamit, azt mondja az előbbi «nyiss» helyett, «nyiska». — Később a ragokat már helyesen használja és egészen jól érti jelentésüket, de mégsem tesz különbséget cselekvés és dolog közt. «Agyak (adjál) Atának ánit» kiabálja, amikor fel akar állni az ágyában és nem tud. «Agyak a Atának meztelent», amikor meztelenül szeretne futkosni a szobában. A kérdésnek ez az állandó formája: «agyak Atának» cukrot, babát stb. s amikor fel akar állni, nem gondol arra, hogy azt nem lehet adni, mert csak az érdekli, hogy ő akar valamit s azt szeretné kifejezni, a dolog természetére való tekintet nélkül.

Ilyen csodálatosan bonyolódnak össze a gyermek lelkében a fogyatkozások és az erők. A tapasztalások hiányát ez a fokozott, egészséges szubjektívizmus tölti be s lehetővé teszi, hogy fogyatékos tudásával eligazodjék a dolgok között s az agyvelejében uralkodó rendszertelenségből valami olyan világnézet alakuljon ki, amely az ő szükségleteinek teljesen megfelel.

A gyermek gondolkodása a felnőtté mellett körülbelül olyan, mint a játék az élet valósága mellett. A játék igazi, komoly cselekvés, amelybe minden igyekvését, képességét beleteszi a gyermek s tőle telhetően jól és komolyan csinálja. De a játék mégis csak játék marad, mert a valóságban minden cselekvésnek következménye van, a tévedések csalódásra, összeütközésre vezetnek, a játéokban pedig nem. A valóságban az ember és a dolgok egyenrangú tényezői az eseményeknek, a játéokban csak egy tényező van: a játészó gyermek. Amit látni akar, azt látja benne; amit akar, azt csinálja vele; a játék türelmes. Egyszerűen ráfog valamit a játékára s mindazt, ami abból következik, további ráfogással igazzá varázsolja. A játéokban nincs külön valóság, amely az ő lelke valóságával szembeszegülhetne. A rongydarab ruha, a fadarab kocsi, ha a gyermek úgy akarja s a ruha vagy a kocsi tulajdonságaival is rendelkezik tetszése szerint. A játék tökéletes lehet a szubjektív igazság alapján s ez egyoldalúságból sem származnak összeütközések, csalódások. A gyermek éppen ezért felelősség nélkül, korlátlan szabadsággal válogat a játéokban; rendez, fölhasznál mindent szubjektív kedvtelések szerint, különbségtetés nélkül. Azt választja ki, ami kedvére való s ennyiben az absztrahálása is játékos, mert a dolgok tulajdonságai közül is éppen így válogat. Úgy helyezi el a játékeit, ahogy éppen eszébe jut: az épített ház tetejére fölrakja az állatot, mert valamit oda akar tenni s nem akadályozza az, hogy a tehén nem szokott a torony tetején állni. S ugyanez a felelősségtelenség van a gondolkodásában, a dolgok cso-

portositásában. A korlátlan analógiák pedig a játékos ráfogásokkal rokonok.

De mi magyarázza meg vajjon azt, hogy a gyermek a valóság tényeivel olyanféle viszonyban van, mint a játékaival, hogy gondolkodásának hiányai és hibái nem vezetnek súlyos következményekre, hogy ez az egyoldalúan szubjektív világnézet minden nagyobb ropanás és zökkenés nélkül szívja magába a tapasztalásokat s azok eredményét, hogy játszva indul el a gondolkodás útján s játék közben megismeri a valóságot? Mi magyarázza meg ezt, hiszen a dolgokban *van* külön valóság, külön törvény, akarat, mely vele szemben áll és mégis simán, könnyen olvad át a játék a valóságba?

Az egyik ok, amely megmagyarázza, miért nincs a tévedéseknek súlyos következményük a gyerek életében, bizonyára az, hogy ezt az életet a felnőttek irányító gondossága védi és minden lényeges dologban a felnőttek akaratát uralkodik fölötte. A viszonyból, amely közte és a felnőttek között van, valami harmónikus, ösztönös bizalom fejlődik, amely lehetővé teszi, hogy az újat, a helyeset könnyen fogadja be. Mennél kisebb a gyermek s mennél egészségesebb a viszony közte és a környezete között, annál tökéletesebb ez a bizalom s annál kevésbé akadály a föltétlen szubjektivizmus útjában. Hiszen erre az érzésre énjének szüksége van, mert ennek az énnak lényege az, hogy nem tud a maga erejéből megenni. S ezt a bizalmat, amelybe szubjektivizmusa harmónikusan olvad bele, föltékenyen őrzi a felnőttek tökéletlenségei ellen. Sajnos, nem sokáig tudja megőrizni a legtöbb esetben.

A másik ok még mélyebben gyökerezik a gyereklélek szerkezetében. A gyermek pillanatnyi szempontok szerint ítél, a benyomások nem kapcsolódnak össze benne egy csomó más benyomással, éppen ezért nem nőnek össze sem a tényekkel, sem az ő lelkével; külön, elszigetelve maradnak s ezért könnyen meg is válik tőlük. Egyszerűen kicserélődnek benne a képzetek, ítéletek, tudások s amikor az újat befogadja, nem veszi észre, hogy a régitt el kellett dobnia.

Hogy a gyermek lelkében a dolgok ilyen kapcsolat nélkül helyeződnek el, annak bizonyítéka az a könnyűség és pontosság, ahogy megjegyez mindent, ami érdekli. Mindig csodáltam, hogy a gyermek, mikor még éppen csak, hogy kezd beszélni, sohasem vagy csak nagy ritkán téveszti össze a dolgokat, szókat. Gyakran ugyanazzal a szóval jelöl egész különböző dolgokat, de ez semmiféle zavart nem okoz benne. A «má-má» szó pl. éppen úgy jelentette azt, hogy *még*, mint azt, hogy *mászni*. Ha ezt észrevette volna, ha eszébe jutott volna egyikről a másik, még is zavarta volna; de így nyugodt biztossággal használta mindig abban az értelemben, ami szándékának megfelelt.

A «dido» jelentette a gyűrűt és a ruhát, de azért nem idézte fel egyik a másikat. Az *oda* és *ide* szókat pl. sohasem téveszti össze. Egész pontosan mondja távollevő dologra: ott, oda, közellevőre: itt, ide. Ezt csak úgy tudom megmagyarázni, hogy nem is veszi észre, hogy a két fogalom összehasonlítható. Más kapcsolatot, mint pillanatnyit, múltot, szubjektívét, nem ismer; a valóságos kapcsolatok iránt nincs érzéke. Ami messze van, az szubjektíve egészen más, mint ami közel van; azt nem lehet megfogni, azzal más viszonyban van, nem hasonlítható össze a másikkal, tehát nem is lehet azzal összetéveszteni. A leghosszabb szót is könnyen megtanulja, ha érdeklí, olyanokat, amikhez hasonlót nem hallott soha. Az ilyen könnyen szerzett különálló egyes tudások nem is gyökerezhetnek mélyen benne. Ha megfelelnek a valóságnak, megmaradnak, ha nem, átadják helyüket az újnak, helyesebbnek. Enyém helyett pl. sokáig használta a «tiem» szót; egyszerre észrevette, hogy mi másként mondjuk, örömmel mondja «enyém» s buzgón kijavítja magát. A ragokat eleinte helytelenül használja, de ha sosem javítjuk is ki, hamar észreveszi és haragszik, ha a felnőttek az ő kedvéért az előbbit használják. Mert *akar* megtanulni beszélni. Mindent meg akar tanulni. Az újat annyira szereti, hogy kedvéért még szubjektíve kellemetlen következményeket is könnyen elvisel. A sikertelen próbálgatás, ami helytelen következtetések eredménye, néha bizony kellemetlen; de az új tapasztalás fontossága mellett háttérbe szorul. Örül minden új tudásnak. Szubjektívizmusában nincs semmi állandó, semmi, ami tudássá merevedett volna. Énjének lényege a fejlődés, a folytonos változás és ennek megfelelően csodálatosan ruganyos. A fejlődés öröme, a tanulás vágya az új iránti intenzív érdeklődésében fejeződik ki s így ez is egy a szubjektív szempontok közül, talán a leggyakoribb.

A fejlődésnek ez a játékos, rohamos módja fokozatosan közeledik ahhoz, amit tanulásnak nevezünk. Mindig lassúbb lesz a tempó és érezhetőbbek a zökkenések. Minden új tudás, amely a valóságban gyökerezik, egy-egy akadály az útjában. Amikor a pillanatnyi, szubjektív megérzések a tapasztalások által tudássá merevednek s az ének állandó részeivé lesznek, akkor lassan, titkon megindul az átalakulás. A játékok, a türelmes játékok megelevenednek és megkezdődik az élet komédiája.

De a fejlődés sohasem olyan rohamos, a tanulás sohasem olyan tökéletes, mint amikor még rendszertelen és öntudatlan; az emberi lélek sohasem olyan harmónikus, mint amíg úgy áll szemben a világ dolgaival, mintha azok lélektelen játékok volnának.

GÖRÖGNÉ BEKE MARGIT.